

*Gárdonyi Géza,
a „veszedelmes” vetélytárs*

A 175 éve született
Mikszáth Kálmán
és a 100 éve elhunyt
Gárdonyi Géza
irodalmi viszonya

*Vitéz Ferenc PhD
2022. november 10.*

A „veszedelmes vetélytárs”

Az 1890-es *Figurák* című Gárdonyi-kötet ajánlásában Mikszáth tréfás szándékkal nevezte őt „**veszedelmes vetélytárs**”-nak. (A *Figurák*ból lehetett volna egy „**második Mikszáth**”.)

Az 1898-as *Az én falum* novellaciklusa után már komolyan is gondolhatta ezt a fenyegetést. „*Áhítat és pontos realizmus éppúgy elválaszthatatlan, mint szociális igazságkeresés indulata és a természet csodái keltette misztikus révület.*” (Alexa Károly)

Móricz Zsigmond 1933-ban a *Pesti Hírlap* hasábjain elevenítette föl a Gárdonyinál tett látogatását.

Gárdonyi a legmagasabb irodalmi jelentőségre emelte a magyar nép életét, és a zsánernek szinte homéroszi formát adott, ami fordulópont volt irodalmi fejlődésünkben.

Mikszáth Kálmán –

Benczúr Gyula festménye (1910)

„Második Mikszáth”? – néhány párhuzam

1878-81: Mikszáth Kálmán a *Szegedi Napló* munkatársa (szegedi árvízi riport);

1881-től az *Ország-Világ*, *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap* újságírója, parlamenti tudósító, 1803-tól *Az Újság* főmunkatársa.

1888-91: Gárdonyi Géza a *Szegedi Híradó* és a *Szegedi Napló* munkatársa (1885-1897: Győrben, Szeged után 1892-től a *Magyar Hírlap*nál újságíró (parlamenti tudósító, politikai riporter).

Az újságírói életismeret megjelenik a novellákban, regényekben is.

Az „első Gárdonyi” akart lenni

- A hírlapírás elszigeteli a klasszikus értékű irodalmi munkától. *Pintér Jenő*: Gárdonyi szerint az író és újságíró között az a különbség, hogy az újságíró előbb mártja meg a tollát, és csak *azután gondolkodik*, míg az író *előbb gondolkodik*, és csak azután nyúl a tollhoz. – Ő gondolkozni akart, ezért 1897-ben Egerbe menekült a robotmunka elől.
- „Ha vendége akad, szívesen fogadja, ő maga alig érintkezik valakivel. Budapesti ismerősei elnevezik egri remetének, láthatatlan embernek, magyar Tolsztojnak. [...] Köröskörül a falak mellett több ezer könyv, magyar és idegen nyelvű szépirodalmi és tudományos munkák gyűjteménye: Pázmány, Zrínyi, Shakespeare, Voltaire, Maupassant, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Gorkij. Sok pipa, hangszer, festmény a szobában, hogyha az író kifárad az írásban és olvasásban, festhessen vagy hegedüljön.”
- **Közéleti, oktatási-tanügyi, világirodalmi és emberi tapasztalatok.**

Móricz Gárdonyiról (1933)

- „Ő volt az első író, aki a parasztot mint individuumot ismerte fel. A nevetés és a sóhaj, a gond és a derű, a parasztember lelkében nála szabadult fel először. Az ő parasztjai jelennek meg legelőször a magyar irodalomban, mint **lelki életet élő emberek**. [...] Idill van körülöttük, amit a természet, a föld, az ég, a falu kerete határol. **Tiszta lelkiségek**, akik soha egy gondolattal nem akarnak áttörni gátakat, hanem leélik a maguk egyszerű és nemesen együgyű életét az adott és megváltoztathatatlanulnak érzett életkörülmények között.”

„Veszedelemes vetélytárs” – A Nagy Könyv (2005)

1. **(1.) Gárdonyi Géza: Egri csillagok**
2. (2.) Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk
3. (3.) Szabó Magda: Abigél
4. (5.) Jókai Mór: Az arany ember
5. (11.) Fekete István: Tüskevár
6. (13.) Tamási Áron: Ábel a rengetegben
7. (14.) Jókai Mór: A kőszívű ember fiai
8. (15.) Rideg Sándor: Indul a bakterház
9. (18.) Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig
10. (19.) Fekete István: Vuk
17. **(35.) Mikszáth Kálmán: Szent Péter esernyője**
19. **(38.) Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember**
26. **(56.) Mikszáth Kálmán: A fekete város**
42. **(89.) Gárdonyi Géza: Ida regénye**

Irodalmunk „irányai” (1.)

(Nemzeti) **Romantika** – Jókai Mór (1825–1904) // újabb fellendülés a millenniumi ünnepségek alatt, pl. képzőművészet // *anekdotikus-életképi, heroikus és historizáló* történetmondás.

Romantika és realizmus határán – Mikszáth Kálmán (1847–1910) // pl. *Szent Péter esernyője; Beszterce ostroma; Különös házasság; A Noszty fiú esete Tóth Marival*, 1906-07 / ennek utószavában a regényfejlődés útját a **riport**ban jelölte meg.

„*Romantikus szociális*”, „*romantikus lélektani regény*” megújulása – útban a realista, szociografikus és lélektani próza felé.

(Társadalom szerkezete, viselkedési minták, város és vidék – mit tudnak kezdeni a nemzeti múlttal, eszményekkel?)

Irodalmunk „irányai” (2.)

Mese és anekdota ↔ igazmondás és tárgyi hitelesség.

Magyar történelmi végzetfelfogás ↔ egyetemes (polgári, századvégi „*fin du siècle*”) válságtudat.

Gárdonyi Géza (1863–1922) // történelmi regény mint a jelen példája, majd a szociográfiai és lélektani ábrázolás felé.

Bródy Sándor (1863–1924) // naturalizmus (és szecesszió)

Krúdy Gyula (1878–1933) // álomi realizmus („álmodom – képzelem – látom”); impresszionizmus

Móricz Zsigmond (1879–1942) // naturalizmus, realizmus, szociográfiai, „riportszerű” (és allegorikus) ábrázolás.

Gárdonyi Géza 1921-ben

Móra Ferenc Gárdonyiról (több tárcacikkben is)

- Móra *A Szegedi Napló huszonöt évében*: „a riportnak nemigen törte tollát, csak délfelé tekintett szét a torony alatt. Addig tanult otthon, roppant sokat tanult; olvasott, furulyázott, fúrt, faragott, ami [...], megmagyarázza, hogy mért tud Gárdonyi mindenhez”.
- *A szegedi Gárdonyi; A láthatatlan embernél, Gárdonyi ismeretlen munkái, Don Vigole* c. cikkek. – Minta és önreprezentáció Móra számára: marcangoló önirónia és pacifizmus.
- „Addig nem érdemli meg az ember az ember nevet, míg minden kardból ekevas és minden ágyúból harang nem lesz”. / „Hála istennek, végre sikerült megtalálni önmagamat a természet imádatában és az emberek szeretetében”. /A „Boldogtalanság angyala” soha nem hagyta el Gárdonyi tűzhelyét.

Ravasz László Gárdonyiról (1924)

- A **lelkiség** erőteljes jelenléte
- „Költészete olyan, mint a drága kenetek illata: belekap a hajunkba, ruhánkba, betölti a szobát, kicsap az utcára; milyen láthatatlan s mégis milyen erős, milyen testetlen és mégis milyen hű.”
- Az író a nagyvárosból vidékre menekül, onnan a szabad természethez, majd a **természetfeletti**hez jut el. Mintha néhány órával korábban még Assisi Ferencsel találkozott volna.
- Tétéles vallása megjelenik az irodalomban, hite túlnőtt a vallásos kereteken. Olyan **metafizika** lett, melyben képes volt társalkodni „a világ titokzatos létalapjával, azzal, aki a Minden és az Egy.”

Sík Sándor Gárdonyiról

- Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka*
- Gárdonyi írói arcát – „az egyetlen Mikszáthot kivéve” – a leginkább hamvasnak, egészségesnek és magyar vonásúnak látta a magyar szépprózában: előkelő hely illeti meg őt irodalomtörténetünkben.
- Gárdonyi Géza modern regényírói attitűdje (nem a műfajiság vagy az elbeszélés-technika felől értelmezhető, hanem) az ***írói magatartásformák szintézise***.
- A „lélek papjának” ki nem mondott váteszi küldetése, s olyan imponáló erő, amellyel „***a lélek szuverenitását, a halhatatlanság hitét, a szeretet evangéliumát***” hirdette.

Herczeg Ferenc Gárdonyiról (Pesti Hírlap, 1933)

Lényegre törő összefoglalása Gárdonyi írói attitűdjének
(zárójelben a mikszáthi sajátosságok)

- Erkölcsiség ↔ *(társadalomkritika),*
- metafizikai vonzódás a természethez ↔ *(a természet vagy környezet az emberi szituációk élettere),*
- költői erő az elbeszélői hangban ↔ *(humor és anekdotikus narratív viselkedésmód),*
- rejtőzködő szemérmesség ↔ *(ironikus távolságtartás),*
- az emberi lélek naiv szakrális ábrázolása ↔ *(viselkedésmód),*
- a lélektani folyamatok transzpozíciója ↔ *(„drámai-tragikus” folyamatok jelzése).*

*Az én falum, Az egri csillagok, A bor, Karácsonyi álom,
A láthatatlan ember, Isten rabjai*

- „...egy megkapóan eredeti és ellenállhatatlan sugalló erejű költő alkotásai”
- „Írásait átlengi a szabad természet fűszeres *illata*. [...] Az élet külső eseményei nemigen érdeklik, ő főleg arra kíváncsi, ami a lelkekben történik. Az embereket nem nagyságuk, hanem mélységük szerint értékeli. [...] A nyelvében, ebben a pompás, szófukar, a szöveget mindig a fején találó magyar nyelvben, nemes zenei ritmus lüktet. Ez természetes is, mert körülötte föld és ég, fű és fa, az egész mindenség állandóan muzsikál. Alkalmasint ő a magyarság legtisztább erkölcsű, de mindenesetre legszemérmesebb költője. Egész erkölcsi felfogása emelkedett és előkelő.”

Történelmi meséi és társadalmi példázatai

- Történelmi meséi – *(Az) Egri csillagok (1900), A láthatatlan ember (1901) és az Isten rabjai (1908)* – nem csak ifjúsági olvasmányok.
- „Idill és hősiesség, szomorúság és modern művészi neurózis keveredik itt: a történelem díszletei között az érzékeny és önmagát faggató személyiség számol be bennük lélektani és írói tapasztalatairól.”
- *Az öreg tekintetes* c. kisregénye (1905) célratorően szerkesztett, tragikumában a korabeli irodalom leginkább egyértelmű és tiszta darabja. A „régii udvarház utolsó gazdája” újraköltése a századvégi nagyváros elidegenedett, embertelen viszonyai között. *(Alexa Károly)*

A móríci parasztábrázolás felé

- Jókainál még mellékalak;
- Mikszáthnál a romantika és adoma köntösében jelenik meg;
- Gárdonyinál, Tömörkénynél a természeti világ része.
- Mórícz parasztábrázolása a Mikszáth– Gárdonyi–Tömörkény vonalon fejlődik ki, társadalmi és lélektani aspektusok:
- Mikszáth humora,
- Gárdonyi individuális látása és szentimentalizmusa, filozófiai karaktere,
- Tömörkény „néprajzi” hangja, részletekbe ragadó szemlélete.
- Mórícz ötvözi ezt, a tragikumban is az életigenlést mutatja föl.

Ida regénye (1920)

- Mikszáth a riport (szociografikus ábrázolás felé mutat), Gárdonyi *Ida regénye*: „naturalista hűségen keresztül ábrázolt művészetfilozófia, művészetetika”, lélektani ábrázolás.
- Nagy Sándor szerint: „a századforduló társadalmi valóságából építette fel művét, tudatos írói eljárással, aprólékos műgonddal »perszonifikálta« erkölcsi-érzelmi tartalmakká a feudális hagyományokkal terhelt urbanizálódó világ ellentmondásait.”
- Az „objektív társadalmi-történelmi valóság konfliktusai” és a szeretet problémája – a szeretet lesz a lelki analízis alapja.
- A titok feltárása: antropológiai folyamat – a két hős egymást értelmezi, a másik megértésére törekszik, de mind a ketten el is hallgatnak valamit. „Kalandregény” és „pszichológiai folyamat”.

„Magyar Tolsztoj”

- Krúdy 1918-ban idézi (*Irodalmi kalendárium*): a háború utáni regényben „kipéldázom: **hogyan élhetnének az emberek okosabban, mint én éltem!**” – saját sorsának ellenpéldája?
- Regényesen bonyolított lélektani folyamatábrázolás; etikai, morális, esztétikai üzenet – bölcséleti reflexiók, közvetlenség, mélabús és misztikus metafizika. (*Zsigmond Ferenc*)
- A varázslatos hangulatfestés, az elkapott pillanatfelvételek ereje. Bár néhány szereplőjét igazán meg sem ismerjük, „egy-egy titokzatos világ marad számunkra mindegyikőjük, de nevükből a megejtő hangulati emlék mámorító illata árad évek múlva is” – írta Zsigmond F. a „magyar Tolsztoj”-ról.

ORANDO

LABORANDO

**Köszönöm a
figyelmet!**

1538